

DOI: 10.7596/taksad.v2i1.115

Terekeme (Karapapak) Türkleri ve Mânileri (Bayatıları/Mahnıları): Muş-Bulanık Çevresi¹

Terekeme/Karapapak Turks and their Quatrains Called as Mani/Mahnı or
Bayatı (Muş-Bulanık District)

Muhammet Kemaloğlu

Abstract

Manis, which are called with different names in the geography of Anatolia, show similarities in terms of form and content in general. Mani read within a particular tradition also reflects poetry taste of the Turkish people ideally. This study benefits from the data of field research that we have done. Mani and the tradition of reading Mani which has been got through compilation in the field, transmitted from generation to generation, which has specific rules and reflects the mentality, love, longing, feeling, and behavior of local people and culture of the region are going to form the main part of the study. In addition to this, characteristics of Terekeme (Karapapak) Turks' dialect are also dwelled on.

Keywords: Mani, Turkish Culture, Terekeme.

Özet

Anadolu coğrafyasında farklı isimlerle zikredilen mâniler, şekil ve muhteva açısından genel olarak benzerlikler göstermektedir. Belirli bir gelenek dâhilinde söylenen mâniler, Türk halkının şiir zevkini de en güzel şekilde aksettirmektedir. Bu çalışmada yapmış olduğumuz saha araştırmasının verilerinden yararlanılacaktır. Çalışmanın esas bölümünü; sahada derlemeler yoluyla elde edilmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan, belirli kuralları olan, yöre insanının; düşünce yapısını, sevdalarını, özlemlerini, duygu ve davranışlarını, yörenin kültürünü yansıtan maniler ve mani anlatma geleneği oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Terekeme (Karapapak) Türklerinin ağız özellikleri üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mani, Mahnı, Bayatı, Türk Kültürü, Terekeme, Karapapak, Muş.

¹ Bu makalede zaman zaman Azeri lehçesinde kullanılan harf ve ifadelere yer verilmiştir.

GİRİŞ

A. Terekeme (Karapapak) Türkleri

Terekeme, "Türkmen" sözcüğünden türemiştir (Dündar-Çetinkaya, 2004; Kutalmış, 2003: 251; Yeniaras, 1994: 33; Caferoğlu, 1988: 69). Kelimenin "Türkmen/Türkman"² kökenine dayandığı görüşü çok güçlü gözükmektedir. Çünkü Türkmen kelimesinin Arapça çokluk biçiminin "Terakime" olduğunu biliyoruz. Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Sözlüğü (Devellioğlu, 1993) ve Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakimesi (Ebulgazi Bahadır Han, Tercüman 1001 Temel Eser) bu kelimenin varlığı konusunda bize referans olmaktadır. "Terakime" kelimesi ünlü uyumuna girerek kolayca "Terekeme" biçimini alabilir. (Bala, 1967: 339; Alışık, 2005: 10-25)³. Terekemelere ayrıca "Karapapak" ismi de verilmektedir. Türkler arasında başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır. Mesela, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı "Karakalpak" veya "Karapapak"tır (Karapapaklar, İslam Ansiklopedisi: 470; Yılmaz, 2007: 1, 12; Baskakov, 1958: 364; Bala, 1967: 339). Buhara Mektebine mensup bir sünni tarikatı da "Yeşilbaş" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de de "Karabörk (Ölmez, 2002:75-138)⁴", "Karabörklü", Kızılörklü" gibi kullanımlar vardır. Aydınogulları'nın "kızıl renkli börk" giydikleri bilinir. (Sümer, 1976: 3; Eyüpoğlu, 1987: 262, 275, 277, 279, Melikoff, 2004: 33-35, 63-86; Avcıoğlu, 1997: 2239-2240, 1884, 154; Joseph Von Hammer, 1990: 8; Başgöz, 2003: 92, Çetinkaya, 2005: 424-446; Akdağ, 1975: 15), "Akbaşlı" ve "Akbaşlar" isimleri ile pek çok köy bulunmaktadır (Eröz, 1990: 81-82; Fıglalı, 1989: 9-10; Behnan, 1964: 254). Bu da büyük ihtimalle o dönemde kalpak giyen Kafkas Türklerine verilen addır. Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın müritlerine giydirdiği, on iki imamın adı yazılı olan on iki dilimli "taç" adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla "kara papak" giymişlerdir (Kırzioğlu, 1998: 467; Caferoğlu-Yücel, 1976: 1118; Karapapaklar, XXIV: 470; Alışık, 2005: 10-25; Andrews, 1992: 99; Kemaloğlu, 2012: 61-97; Kemaloğlu, 2011: 80-97).

² Türk boy adları ve devletleri ile "oğuz" kelimesinin tarih içindeki söyleniş biçimleri: Oğuz: Guz, Guzziye, El Guzz. Kara Guz, Sir Tokuz Oğuz, Üç Oğuz, Uğuz, Oyguz, Ögüz, Toğuz, Uz, Gagauz, Uzbek, Avşar: Afşar (İranlılar-Farslar), Horzum: Harzem, Harezmi, Horezm, Kharezem, Harizm, Türkmen: Türkoman, Turcoman, Türkmanend, Terek, Terakime, Terekeme.

³ 1239'da Türk-Moğol unsuru ile birlikte Doğu Avrupa seferine iştirak eden ve tarihî kaynaklarda "külâh-ı siyah" olarak belirtilen Türk boyu, Karapapakların cediti olmalıdır. Karapapaklar, İran ve Rus sınırlarının tespit edildiği 1828 Türkmençay Anlaşması'na kadar toplu olarak, Kazak Şemseddin Hanlığı'na bağlı Borçalı'da yaşamışlardır. Z. Velidi Togan, Boroçoğlu Kıpçak boyunun, Hazarlar döneminde Orta Kür ırmağının sağ taraflarında, kendi adlarıyla Borçalı adı ile tesmiye olunan sancakta yaşadıklarını belirtmektedir. Bu kayıt, Borçalı ve dolayısıyla Karapapakların o topraklardaki varlığının delilidir. Karapapakların şive özelliklerine bakıldığında, Azerbaycan diyalektleri içerisinde, Kazak-Borçalı gurubu daima "Kıpçak gurubu şiveleri" olarak tasnif edilmiştir.

⁴ Tarama Sözlüğü'nde "börk, börke, börki başa giyilen külâh, kalpak gibi şeyler" biçiminde yer alan sözcüğün Osmanlıcası için Radloff, bürk ve bürük sözcüklerini verir.

B. Terekeme (Karapapak) Türklerinin Coğrafyası

Terekemeler/Karapapaklar, Tiflis, Nahçıvan, Karabağ, Loru, Ahırkelek, Gence ve Şirvan dolaylarında yerleşmişlerdir. Çıldır ve Ardahan'daki Karacaklar (Terekemeler) önceden Kuzey Azerbaycan'da, Kazah ve Borçalı bölgelerindeki Derbend ve Borçalı nehirleri boyunca yaşarlardı (Güler-Akgül-Şimşek, 2001: 505; Kalafat, 2002: 84-99; Kalafat, 1998: 11, 12; Kalafat, 2004: 174). 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması'ndan sonra, bir bölümü Kars'a ve bir bölümü de Güney Azerbaycan'ın Sulduz bölgesine göç etmiştir (Kobotaran, 2008: 16). Bir Terekeme grubu, 1904 yılında Türkiye'ye yerleşmek için başvuruda bulunmuştur. Bir kısmı o zaman Rusların elinde bulundurduğu Ağrı, Tutak ve Eleşkirt'e yerleşirken bir kısmı da Adana taraflarına gitmiştir. 1914 yılında Malazgirt'ten Sivas'ın Tutmaç, Büyükköy ve Kurdoğlu köylerine göç edenler vardır (www. kurtoglukoyu. com/Karapapaklar. html). Bir grup da 1921'de Rusların çekilmesiyle Kars'a gelmiş; Gümrü Antlaşması'yla gerçekleşen nüfus mübadelesiyle, Akbaba, Tiflis, Borça ve Kazah bölgelerine göç etmiştir (Memmedli, 1991: 16-17, 22-36; Memmedli, 1996: 8, 16, 27, 29, 37, 40, 48, 62, 63, 68 vd.). Söz konusu isim farklılığının nedeni, Rusların, kısmen Kafkasya kısmen İran'dan gelerek eski Aleksandropol bölgesine, Akhaltsike'ye ve şimdiki Gürcistan'daki Akhalkalaki'ye yerleşenleri tanımlamak için "Karapapaklar" terimini kullanmış olmalarıdır (Kalafat, 2002: 84-99). Oysa Akbaba Terekemelerinden ayırt edilebilmeleri için bunlar genel olarak Gürcistan Terekemeleri olarak adlandırılırlar (Военный Сборник, 1883: 182; Kafkas Yerleri ve Taifelerinin Tasviri İçin Materyaller Mecmuası, 1897: 341, 345, 350; Mehdî, 1972: 151; Papuna, 1981: 42; Memmedli, 1991: 16-17, 22-36; Memmedli, 1996: 8, 16, 27, 29, 37, 40, 48, 62, 63, 68; Dünder-Çatinkaya, 2004: 1, 27-30, 37, 84, 92, 149; Qarapapaqlar Dergisi, 2005: 7, 8, 20; Valehoğlu, 2005: 28, 60, 68-80; Türksoy, 2007; www. gocsempozyumu. org/turkiyeyegocilt.htm; Arı, 1960: 7; Kırzioğlu, 1953: 200). Gürcistan Terekemeleri Borçalı'daki Orzuman, Karayazı, Kepenekçi, Kazah bölgesindeki Soğukbulak, Tiflis civarındaki Darvaz, Bezekli, Yırğançak, Kemerli, Ağalık, Fahrallı, Ahılkelek'in Hosbiye, Gögye (Göye-Gogya) (Bayur, 1967: 190) ve Lebis köylerinden gelmişlerdir (Demirtaş, 2009: 86-89)⁵. Arakonak (Odunçor), Mescitli, Üçtepe (Mirbar), Yoncalı köylerini kurmuşlardır. Bulanık, Erentepe bucağı, Hoşgeldi köyü, Oğlakkaya köyü, Karaağıl bucağı, Balotu (Teygut) köyü vb. yerlerde yaşarlar (Alışık, 2005: 10-25; Kemaloğlu, 2012: 61-97; Kemaloğlu, 2011: 80-97).

⁵ Doğum yerleri itibariyle yurt dışında doğup Muş ve çevresinde yaşayanların çoğunluğunu 878 kişiyle Rusya'da doğan kişiler oluşturur. Bunların büyük bir kısmı Osmanlı-Rus mücadelesi içerisinde 1877-1878 ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan, başta Çerkezler ve Terekeme (Karapapak) Türkleri olmak üzere, Kafkasya'dan Muş ve ilçelerine getirilip yerleştirilen insanlardır.

B. Türkiye’de Terekeme (Karapapak) Türkleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Terekeme-Karapapak (Karapapag-Karapapax-Karapapak) Türkleri, Andrews, 1992: 99; Caferoğlu, 1988: 69; Dünder, 1981: 216; Kalafat, 2005: 57-58; Alyılmaz, 2002: 290; Bilgili, 2002: 29; Açoğlu, 2002: 218, Anadolu’da, Ahmet Caferoğlu’nun (1983), Fahrettin Kırzioğlu (1995), Yavuz Akpınar (1994: 465-467), Ensar Aslan (1995), Aşık Şenlik konulu sempozyumlar (2000), Selahaddin Dünder ve Haydar Çetinkaya (2002); Kalafat, 2001/31: 26-30; Metin 1997: 10-16; Hacılar, 2001, Karapapak Mehreli Bey, 1996, Azerbaycan Folklor Ananeleri, Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında, 1992; Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağıl Deyimleri, 1999; Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları, 1997; Kırzioğlu, 1972; Aydoğ, 1998, Güney Azerbaycan’da, İsa Yegâne’nin (1990), Kemaloğlu, 2012: 61-97; Kemaloğlu’nun, 2011: 80-97 çalışmaları da mevcuttur.

D. Karapapak-Terekeme Ağzının Başlıca Ses Özellikleri

Ağız terimi “bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”, “bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri”, “Bir dilin, lehçeler içinde ses, yapı ve anlam bakımından bazı ayrılıklar içeren halkın konuştuğu değişik biçimi” anlamlarına gelir. Halk dilinin daha küçük ayrılıklar gösteren, belli yerleşim bölgelerine ve kişilere has olan şekli” olarak belirtirler (Köktekin, 2007: 1-9). Şöyle ki Terekeme ağızları kelimeler incelediği zaman iki hatta bazen üç şekilli biçimlere rastlanır. Örneğin, “bana” kelimesi Terekeme ağızlarında, Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi “mene”, Türkmenlerde olduğu gibi “manga” (buradaki ng sesleri aslında damak “n”si şeklindedir) ve Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi “maa” “maga” şeklinde söylenir. Terekemelerin ağızları, Azerbaycan’ın Gence ağzına pek yakındır. Bunlar, tek heceli kelime sonundaki “b”leri “v”ye ve “b”leri “f”ye, gerundium eki olan “b”leri yine “f”ye ve kelime ortasındaki “c”leri “j”ye çevirmektedirler. Terekeme ağızlarında “geleceğim” manasına “gelecem” ve “gelejjem” kelimeleri kullanılır. Bunların da ikincisi, Oğuz/Türkmen lehçesinin aksine “j” sesini tanıyan (Kazakçada “yıl” yerine “jıl” denir) Kıpçak lehçelerinin özelliğini göstermektedir (Kurat, 1992: 84; Karaman, 2007: 98, 99; Şiraliyev, 1962: 16, 18, 19, 20, 224). Ağız özelliklerinden hareketle, Terekemelerin, Türkmen ve Kıpçak karışımı bir boydur (Ercilasun, 1983: 41; Caferoğlu, 1988: 70; İslam Ansiklopedisi, Karapapaklar: 470; Dünder-Çetinkaya, 2004: 411). Terekeme ağzı Türk dilinin batı grubuna girmektedir. Batı grubu ağızları fonetik yönden birbirlerine çok benzemektedir. Bu grupta yer alan ağızlar arasındaki benzerlikler daha çok kullanılan kelimeler yönüyledir. Bunların yanında diğer ağızlarla Batı

grubu ağızları karşılaştırılırsa Batı grubu ağızlarının özellikleri Oğuz grubundaki Türk lehçelerinin özelliklerini taşıyan kelime örnekleri:

“artdan-arxdan, qaltdı-qalxdı, qortdı-qorxdı; ılxı, ıldırım, ılıx, ışıx gibi; umax, uxu, umurux/umrux, uxarı/oxarı, umuru, umşax, örüllər, örümceş, ülkür, ışıgırux vb. ; ğurban “kurban”, ğaldıh “kaldık”, oĥirdılar “okuyordular”, yapırıh “yapıyoruz”, boħca “bohca”, ğonuşma “konuşma”, vèrilecâh verilecek”, cocuħluħ “çocukluk”, ğıtlıh “kıtlık”, ğız “kız”, yoħ yok”, gelmişıh “gelmişiz”, cıħsın “cıkısın”, ğardaslarım kardeşlerim” (Efendioğlu, 2009: 808-841); korpi “kopru”, oni “onu”, oĥuli “okulu”, çamaşırı “çamaşırı”, ayaĝĝabi “ayakkabı”, ğaldi “kaldı”, ğapi “kapı”, oldi “oldu”, uçunci“ucuncu”, ğomsi “komsu”, ğırılmısdı “kırılmıştı”, bacaĝımı “bacaĝımı”, goturdi “götürdü”, ĝurç “kuru”, burası “burası”, yamalılıħlif “yamalıklı”, dola “dolu”, ĝuyi “kuyu”, ĝari“karı”.

Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağızlarında da yerli ağız etkisiyle yer yer bu (i)’leşme olayına şahit olunur (Efendioğlu, 2009: 808-841); doyšan, yoyşan, oy, öy, puxoy gibi; demerseñ, öyüñ, çıxardıñ, üzüñü, oña, yeyiñ gibi; qorxumax, qırux-qırx, umuru, umurux gibi. ; pazvant<Far. pâsbân “pazvant, gece bekçisi” (Eckmann, 1988: 11-23: 17); Türkiye Türkçesi Ağızları: fest<Ar. fes “fes” Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları (Caferoğlu, 1994a: 320); hasant<Far. âsân “kolay” Terekeme ağzı (Caferoğlu, 1995: 256); severt<Ar. sefer “sefer” Adana ve Osmaniye illeri ağızları (Yıldırım, 2006: 152; www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s28/icindekiler.pdf); dâ (dağ), yâmur (yağmur), bı (bir), şê (şey), çare (çâre)gibi. (Köktekin, 2007: 1-9-6); çakil (çakıl), çışme (çeşme), ırmağ-(ırmak), görbız (bazen görbüz) (gürbüz), zaman (zaman), yetak (yatak), gorgü (görgü), çepa (çapa) gibi (Köktekin, 2007: 1-9); Zalım (zalim), birez (biraz), ezen (ezan), kirez (kiraz), camal (cemal), cavaz (cevaz) gibi (Köktekin, 2007: 1-9-6); Uyunca (uyuyunca), yenden (yeniden), içerde (içeride), içerye (içeriye), dakika (dakika), Hatce (Hatice), ahret (ahiret), şurda (şurada), kapsı (kapısı), böycek (büyücek), muşevre (müşavere), carye (cariye) gibi (Köktekin, 2007: 1-9-6); Urus (Rus), Urum (Rum), ilimon (limon), iraf (raf), irazi (razı), ilazım (lazım) inamaz (namaz) gibi (Köktekin, 2007: 1-9); buryá, éhtiyar, vér, (hêşbise “hicbir sey”, êle “oyle”, ĝene “yine”, bêle“böyle”, eşik “eşik”, pëndir “peynir”, têşi “teşi”, yanê “yani”, êy“iyi”, ĝeri “geri”, yêr “yer”, êlçi “elçi”, êhtiyar “ihtiyar”, êylik“iyilik”, êklim “iklim”, ĝem “gem”, pêşgir “peşkir”, dê-, vèr-, êt-, êyle-, yê-, ĝêt-“git-”, ĝês-“geç-”, ĝêç-, (Kavaklıçeşme, 2010: 135 vd; Erdem-Gül, 2006: 111-148) örneklerinde olduğu gibi) ünlüsü ile karşılaşırız. Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında kullanılan bazı i ünlülü kelimelerin Karapapak-Terekeme ağzında kapalı é olarak boğumlandığı; özellikle yabancı dillerden giren kelimelerde de a ünlüsünün kapalı á olarak boğumlandığı görülmektedir. Éylik (iyilik), éklim (iklim, ülke), bétti (bitti); álim, áşiret, ácayip gibi (Köktekin, 2007: 1-9-6); Mejbür (mecbur), göştü (göçtü), patışah (padişah), tehnif (teklif), esgi (eski), fegir (fakir), sahla (sakla), indi (şimdi), gılıc (kılıç), heç (hiç), eşih (eşik), helg (halk), zerel (zarar). Karapapak-Terekeme ağzında pek çok ünsüz değişmeye uğramıştır. Gara (kara)’yı k>g’ye, gemer (kemer)’i k>g’ye, heggel (heykel)’i y>g’ye, mimber

(minber)'i n>m'ye, ğadın (kadın)'ı k>ğ'ye, yohlama (yoklama)'yı k>h'ye, deneke (teneke)'yi t>d'ye, garbuz (karpuz)'u p>b'ye, mejlis (meclis)'i c>j'ye, uşah (uçak)'ı ç>ş'ye, nefes (nefes)i s>ş'ye, savuk (soğuk)u ğ>v'ye, güleş (güreş)'i r>l'ye, pud (put)'u t>d'ye, B/p: pit (bit), pozul (bozul), pütün (bütün), b/m: mana (bana), min (bin), d/t: tökül (dökül), tükan (dükkan), g/k: gönül (gönül), keş (geç), k/g: gul (kul), gulah (kulak), gıbla (kible), gesebe (kasaba), İrbaham (İbrahim), gılba (kible), surfa (sofra), örgen (öğren) örnek olarak verebiliriz (Köktekin, 2007: 1-9); söyle (söyle), pelevan (pehlivan), abdis (abdest), atmışbiş (altmış beş), kânı (kağnı), dâ (dağ), gêik (geyik), ğâve (kahve), dîle (dinle), ânat (anlat), ğah (kalk) ildiz (yıldız), penir (peynir) gibi. Örnekleri artırmak mümkündür (Köktekin, 2007: 1-9); elibin (elli bin), cenet (cennet), cehnem (cehennem), kube (kubbe). Yöre ağzında ünsüz benzeşmesi olayının yaygın olduğunu görmekteyiz. Gössüz (gözsüz), gessin (gezsın), bimbaşı (binbaşı) gibi. Benzeşmenin yanında aykırılışmaya da rastlanmaktadır. dilçi (dilci), yalançı (yalancı), bakdı (baktı), etdi (etti), içdi (içti) gibi (Köktekin, 2007: 1-9); helbet (elbet), yaldatdı (aldattı), ehtikat (itikat), ilkindi (ikindi), şimdik (şimdi), çıhıncah (çıkınca), oysam (oysa), pekalen (pekala) gibi (Köktekin, 2007: 1-9); igit “yiğit”, ilan “yılan”, urek “yurek”, ud-“yut-“, ıldırım yıldırım”, it-“yit-“, uz-“yuz-“, usgel-“yükselmek”; döylör, üydörux, tutor gibi; Oddamal<odlamak “ateşlemek, yakmak, tutuşturmak”; daddı<dadlı<tadlı>tatlı. ; dirrik<dirlik'canlılık, bostan. ; bava, çovan, xavar, livas, divi, çivin, savax, şavalıt, baja, geje, bajı, ajıx vb; piter, putax, pirgadir, pıçax, pişmiş, tux, tustax, tükan, tıfar/tufar gibi. ; otta<otla- ; hasatta<hasatla' kolaylaşmak, hafiflemek' (Daşdemir, 2009: 13)⁶, tı<td benzeşmesi: l ile başlayan eklerin t ile biten kelimelerden sonra d<l değişimine uğramasıdır. Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir: zehmet+der. Çehdiğimiz zehmetder ialar dünyada. Bereket+di, Deyir "bereketdi osun. " (Diyor ki "bereketli olsun" Daşdemir, 2009: 13); tapbaca<tapmaca; pişmişder<bişmişler; guşduk<kuşluk; özderine<özlerine; gızdar<kızlar; gizdin<gizlin'gizlinl>ll: buller<bunlar; mulla-molla<far. monlyl>ll: elleyi<eyleyip (Caferoğlu, 1958: 1-11); afarardı, tafım “bulayım”, öferdi, vâfuri “vapuru”. p>f değişmesi, şu örnekte hece sonunda meydana gelir: sefdim “serptim”. Bu değişme, Göktepe ve Torpakala köylerinde öğrenilen geçmiş zaman ekinde hece sonunda ortaya çıkar: yağmıyıfıdı “yağmamış”, gédifsen, gétmiyifsen, (Şiraliyev, 1962: 87, 93'te tafşırıgım, şafğa, ğulf, turf, saf, if; Ercilasun, 1983: 115'te tof, şafğa, çekif, ehbaflığa); savā< (Ar) şabāh (Daşdemir, 2009: 13); olajax<olacaq, ğirajaxlar<kıracaklar. Bunun yanında, diğer c ile kullanılan kelimelerde de yaygın olarak görülmektedir: ğoja<qoca “ihtiyar”, tapbaja<tapmaca“bilmece”, hojaldan<hocalı'dan “Hocalı'dan”, balaja<balaca “küçük”, bujağı<bucağı. Sözü edilen ses hadisesine, Türkiye'de, Terekeme ağızlarında da rastgelmek mümkündür (Ercilasun, 1983: 113; Karaman, 2005: 127 vd). ; muhakgah (muhakkak), sekgiz

⁶ Terekeme ağzında diş/diş-diş eti (c, ç, s, z, ş, j, t, d) katı ünsüzlerinin komşuluğunda bulunan [l] sesleri [d] ünsüzüne dönüşür. Bu olay belli şartlarda [l] sesini [d] ya da [t] yapan Kazakça, Kırgızca ve Başkurtçaya benzemektedir. Bu değişim, Anadolu'da sadece Terekeme ve Azerilerde (Azerilerininki Terekeme ağzının etkisiyle olsa gerek) görülür.

(sekiz), bitdi (bitti) gibi. ; atmırsan? “atmıyor musun?”, mezun olacaḡsan? “mezun olacak mısın?”, g dirdsen? “gidiyor musun?”, gormursen? “gormuyor musun”, yaptız? “yaptınız mı” Efendioġlu, 2009: 808-841); reh met “rahmet”, E  med “Ahmet”, Enteb “Antep”,   elb “kalp”,   este “hasta”, eferim “aferin”, hareket “hareket”, Fe  ri “Fahri”, Mehemed “Muhammet”, eceb “acep”,   eh ve “kahve”, me  elle “mahalle”, de   e “dakika”, veh si “vahşi”,   eder “kader”, e  gere “a  ik  re”, s   bet “sohbet”,   ezete “gazete” Efendioġlu, 2009: 808-841).

E. Derleme Yapılan Yer: Muş İli Bulanık İlçesi.

F. Derlenen Metinlerin İçerdiği Konular

Ümitsizlik, ayrılık, sevgi, yar, a  k, halk mahnısı, ana, baba, kardeş e   yitimi, yoksulluk, kaderine dostluk, evlat sevgisi,   ile, emek, fedakarlık, ninni, ahlak, ar, namus, iffet ve hayâ, vatan ve sıla hasreti.

G. Derleme Yapılan Kaynak Kişiler Hakkında Kısa Bilgi

- **Bedrettin Kemaloğlu:** 1937 yılında Bulanık’ta dünyaya gelmiştir. Gebze’de yaşamaktadır. İlkokul mezunudur. Bulanık Pancar Bölge   efli  inden emeklidir.
- **Hatice (Münevver) Kemaloğlu:** 1943, Muş-Bulanık. Eğitimsiz. Ev hanımıdır. Gebze’de yaşamaktadır.
- **  mmiye Doğan:** Muş-Bulanık, Bedrettin Kemaloğlu’nun ablasıdır. Okur-yazar. Ev hanımıdır. Antalya’da yaşamaktadır.

H. Terekeme (Karapapak) Türklerinin Sözlü Edebiyatı

M  nilerin konuları, yaşamla ilgilidir ve yaşamla ba  layıp devam edecek bu temelin başında sevgi   n plandadır. M  nilerde vefasızlık, kıskançlık, kadere isyan, ölüm, evlenme ve başka sosyal konular da işlenmektedir. “Mahnı” lirik şiirin en eski n  velerinden birisidir ve ezgiyle okunmak için ortaya konulmuş şiirdir. Mahnı halkın kalbidir, halkın maneviyatı, d  hili âlemi, fikri, hissi, ıstırapları, sevinç ve kederidir. Mahnılara göre halkın hayat tarzını toyunu, yasını, m  barizesini, muayyenle  tirmek mümkündür. Mahnılar, ihtimaldir ki, halkın ilk yaratıcılık numuneleridir (Efendiye  , 1981: 154). Azerbaycan, İran ve Irak’ta yaşayan Türkler arasında “mâni” terimine karşılık olarak “bayatı” ya da birkaç ağız farklılığıyla “mahnı” adının kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bu iki adlandırma arasındaki farklılık sadece sözcük düzeyinde kalmamıştır. Bayatılar, Azerbaycan halk edebiyatı içerisinde hem

âşık şiirinde hem de klasik ve çağdaş şiirde yazarları belli olan bir tür olarak görülmüş, diğer yandan mahnılar ise dans ve ezgiyle bütünleşmiş yönüyle anonim ürünler olarak ön plana çıkmıştır. Mahnılar daha ziyade Türkiye Türklerinin kullandığı türküyeye karşılık gelmektedir (Yolcu, 2012: 38-49). Bayatı kelimesinin etimolojisinin çeşitli yorumları vardır. Bazı bilim adamları bayatının boyat (eski) sözünden alındığını, bazıları ise onun totemizmle ilgili olduğunu öne sürmektedirler. Azerbaycan Halk Bilimi araştırmacısı olan Salman Mumtaz, bayatı sözünün kökeninin, Oğuz Han'ın torununun adı ile bağlantılı olduğunu söylemektedir (Mumtaz, "Bayat" kəlməsi. . . : Q-32/570; Mumtaz, Azərbaycan Bayatlarından...: Q-8/183). Bayatı (Mâni) form ve şekil özelliklerine göre şiir türlerinden ayrılmaktadır. Bayatılarda birinci, ikinci ve dördüncü dizeler kafiyeli, üçüncü dize ise serbesttir. 1. ve 2. dizeler bayatılarda çok önemli sayılmaktadır. Kafiyesiz olan üçüncü mısra bayatının özüdür.

I. Metinler

Halk edebiyatının diğer örnekleri, özellikle de bayatılar (mâniler) ve âşık yaratıcılığı edebî yönden basit gözükebilir. Ancak ecdadımızın arzu ve umutları, kaygı ve beklentileri, aynı zamanda onların dünyayı anlamak isteği bu dizelerde aksettirildiği için inkâr edilemeyecek büyük bir sosyal taşıyıcılık rolü de vardır.

Terekeme bayatılarında genellikle şu ana temalar görülmektedir:

1. İnanç: Terekeme-Karapapak Türkleri inançlarına bağlı insanlardır. Allah ve Peygamber sevgisi en yüksek değerlerdir. Bunu hayatlarının her alanlarında gösterirler.

Hangi peygamberden kaldı bu yapı?
Enni⁷ cinni onla doldular hepsi,
On iki bahçenin kırk sekiz kapı
Kapısından geçen iki yol nedir?

On iki ay dediğin kırk sekiz hefte,
Yılda iki bayram geler, iki gün odur,
Bir doğup bir ölmek
İki yol budur. (KK: Bedrettin Kemaloğlu)*.

2. Ümit: Ümitsizlik Türk milletinin bilincinde olmayan bir kelimedir. Her şeyinde bir hayır arar ve bir gün her şeyin daha güzel olacağına inanır.

⁷ İnsan.

* KK: Kaynak kişi.

Naçar⁸ ağlama,

Gündür geçer ağlama.

Bu kapıyı bağlayan,

Bir gün açar ağlama (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu).

3. Ayrılık: Ayrılığı ölümden daha acı bir durum olarak algılar ve bunun için de kendi kendine dövünür.

Bu dağlar olmasaydı,

Sararıp solmasaydı,

Ne ayrılık ne ölüm,

Hiçbiri olmasaydı (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu).

Karadır kaşın ördek,

Yeşildir başın ördek,

Hemişe⁹ çift gezerdin,

Hanı yoldaşın ördek (KK: Ümmiye Doğan).

Erisin dağların karı

Geçti ömrümün baharı

Ecel kapımı çalmadan

Durma gel ömrümün varı (Elitok, Nevin, 2006)

Bu gelen naxır mıdır?

Saralan tahıl mıdır?

Diyorlar yârin gelir,

Menzili yakın mıdır?

⁸ Çaresiz.

⁹ Her zaman.

İp attım ucu kaldı,

Darahta¹⁰ kücü kaldı,

Sen orda, ben burda, (Gidin anama deyin)

Gurbette bacı kaldı (KK: Ümmiye Doğan)

Alçah otur aya bah,

Üskek otur çaya bah,

Kız mevlamı seversen,

Üzün döndür bize bah (Elitok, Nevin, 2006)

Alma yanı,

Gızarılmış alma yanı,

Nasıl gebre goyarlar,

Mıradın almayanı (Elitok, Nevin, 2006)

Asma örtti yüzümi,

Yâr tutmıyor sözümi,

Sevdasından ölürsem,

Göremezsın yüzümi (Elitok, Nevin, 2006)

Aşkımı yazdım sıraya,

Sevgilim geldi buraya,

Bir öpmek istediysem,

Ayrılık girdi araya (Elitok, Nevin, 2006)

Kara kazan olmuşam,

Derdi düzer olmuşam,

Kuş dili bilmez idim,

Mektup yazar olmuşam (Elitok, Nevin, 2006)

¹⁰ Tarak.

Kara kazan koldadır,
Bugün yârım yoldadır,
Ses verdim sesim gitmez,
Véran dağlar daldadır (Elitok, Nevin, 2006)

Kara kara kazanlar,
Kara yazı yazanlar,
Cennet yüzü görmesin,
Aramızı bozanlar (Elitok, Nevin, 2006)

Kara bağlar,
Yâr başını böyle bağlar,
Kuş uçmaz kervan geçmez,
Veran kalsın bele bağlar (Elitok, Nevin, 2006)

Aşkın beni yihmasın,
Sana kimse bahmasın,
Tut gönül ırmağını,
Bize doğru ahmasın (Elitok, Nevin, 2006)

Gederim gedişimdir,
Yıllarım görüşümdür,
Eğil gözlerin öpem,
Belki son görüşümdür (Elitok, Nevin, 2006)

Gederim dur diyen yoh,
Kebab oldum yiyen yoh,
Ayrılıh gömleğini,
Benden gayri giyen yoh (Elitok, Nevin, 2006)

Atımın boynı kare,
Binem gidem sefere,
Yan gelem yan gelmiyem,
Ağlasın bahtı kara (Elitok, Nevin, 2006)

Almalar dilim dilim,
Gel otur benim gülüm,
Ne dedim neden küstün,
Lal olsun benim dilim (Elitok, Nevin, 2006)

Altın üzügüm şak şak,
Küstün ise barışak,
Aramızda dağlar var,
Mektup ile konuşak (Elitok, Nevin, 2006)

Karşıdan gelir atlı,
Altında kilim katlı,
Anam babam sağ olsun,
Yârım hepsinden tatlı (Elitok, Nevin, 2006)

Karşıdan atlı geçer,
Atlar atlatır geçer,
Âlemi sevindirir,
Beni ağlatır geçer (Elitok, Nevin, 2006)

Karşı dağın karıdım,
Güneş vurdu eridim,
Evvel dostun ben idim,
Uzah bahan ben oldum (Elitok, Nevin, 2006)

Altını sarraf bilir,
Dertliyi cerrah bilir,
Benim sana sevgimi,
Yalnız bir Allah bilir (Elitok, Nevin, 2006)

Altun üzük sıvanmaz,
Üç aylardır kınanmaz,
Benim gönlüm sendedir,
Senin kalbin inanmaz (Elitok, Nevin, 2006)

Isıtma tuttu beni,
Tuttu guruttu beni,
Gurbet elde sevdiğim,
Ne tez unuttun beni (Elitok, Nevin, 2006)

Ahşam oldu ilkindi,
Mumlar şamdan dikildi,
Ellerin yâri geldi
Benim boynum büküldü (Elitok, Nevin, 2006)

4. Aşk:

Karakuş boyanır mı?
Seslesem uyanır mı?
O yar orda, ben burda,
Buna can dayanır mı? (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Ağaç olaydım,
Yolda duraydım,

Yârim geçende,
Gölge salaydım (Elitok, Nevin, 2006)

Almadan,
Bir dal kestim almadan,
Bir de yâri göreydim,
Allah canım almadan (Elitok, Nevin, 2006)

Güvercin vurdum gahmaz,
Ganı sel olup ahmaz,
Öyle bir yâr sevmişem,
Dönüp yüzüme bahmaz (Elitok, Nevin, 2006)

Yazı yazdım karadan,
Dağlar kalsın aradan,
Yara beni kavuştur,
Yeri göğü yaradan (KK: Ümmiye Doğan.)

Kaleden in diyen yoh,
Hâlin nedir soran yoh,
Yârim gurbetten gelmiş,
Gözün aydın diyen yoh (Elitok, Nevin, 2006)

Tendir¹¹ yaxtım¹² terledim,
Çıxtım¹³ seyran eyledim,
Dediler yarin gelmiş,
Koçu qurban¹⁴ eyledim (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

¹¹ Ekmek pişirilen kırmızı çamurdan yapılmış fırın.

¹² Yaktım.

¹³ Çıktım.

Al, oğlan bu da senin,
İçtiğim suda senin,
Oğlan benden darılma,
Beyaz gerdanım¹⁵ senin (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Ellere yâr ellere
Bülbül konmuş güllere
Canımız sağ oldukça
Vermem seni ellere (Elitok, Nevin, 2006)

Elinde bilezikler
İnce ince beş tane
Doğru söyle sevdiğim
Benden başka kaç tane (Elitok, Nevin, 2006)

Esmer bugün ağlamış,
Ciğerimi dağlamış,
Beyaz tenin üstüne,
Siyah guşah bağlamış (Elitok, Nevin, 2006)

Gabah uzanır gider,
Dalı bezenir gider,
Öpüş vermeyen kızlar,
Günah kazanır gider (Elitok, Nevin, 2006)

Gapıda duracağam,
Bıyığım buracağam,
Babanın inadına,
Seni kaçıracağam (Elitok, Nevin, 2006)

Gapıda durma oğlan,
Bıyığın burma oğlan,
Babam sene kız vermez,
İt gibi ürme oğlan (Elitok, Nevin, 2006)

Gapısı yahın yârim,
Gazadan sahin yârim,
Boyuna nazar değer,
Hamayıl tahın yârim (Elitok, Nevin, 2006)

Gara atın kekili,
Üstü ipek çekili,
Bir can bir canı sevse,
Kimdir onun vekili (Elitok, Nevin, 2006)

Garşı dağlar ne dağdı,
Meskenim meyveli bağdı,
Men çalışam yâr yesin,
Neçe ki canım sağdı (Elitok, Nevin, 2006)

Garşıda hergederler,
Herge bir gün giderler,
Cefâ çektim yâr sevdim,
Böyle biler gezerler (Elitok, Nevin, 2006)

Garşıdan görünürsün,
Çarşafa bürünürsün,
Mavi yazma içinde,
Ay gibi görünürsün (Elitok, Nevin, 2006)

¹⁴ Kurban.

¹⁵ Altın veya gümüşten yapıp boyna takılan kolye.

Garşıkı dağdan inerem,
Almas gile giderem,
Eger Almas terlemiş,
Mendilimle silerem (Elitok, Nevin, 2006)

Gidenin üçü güzel,
Ardında saçı güzel,
Saçı başını yesin,
Yolda yürüşü güzel (Elitok, Nevin, 2006)

Gökte uçan çalağan,
Kurban olam yanağan,
Nerde misafir oldun,
Çağır beni konağan (Elitok, Nevin, 2006)

Guyular derincedir,
Kölgeler serincedir,
Öyle yan bakma bana,
Yüreğim pek incedir (Elitok, Nevin, 2006)

Gün hükmü güne geçer,
Her işte öne geçer,
Beni böyle üzmekten,
Kız eline ne geçer (Elitok, Nevin, 2006)

Havada laçın oynar,
Göğde güvercin oynar,
Yâr ahlıma gelince,
Arhamda saçım oynar (Elitok, Nevin, 2006)

Hayatın akışına,
Şimşeğin çakışına,
Canım feda ederim,
Yârimin bakışına (Elitok, Nevin, 2006)

İki çeşme yan yana,
Su içtim kana kana,
Seni doğuran ana,
Olsun bana kaynana (Elitok, Nevin, 2006)

İki tabak balım var,
İki güzel yârım var,
Biri ölse biri var,
Ne de güzel bahtım var (Elitok, Nevin, 2006)

Kanatlı kuş olaydım,
Pencerene konaydım,
Sen mektup yazar iken,
Ben kalemin olaydım (Elitok, Nevin, 2006)

Kandım sevda seline,
Hançer vurdu beline,
Vurulmuşum ben senin,
O güzel gözlerine (Elitok, Nevin, 2006)

Mendilimi işledim,
Etrafın nakışladım,
Sevdiğimin ismini,
Gömleğime işledim (Elitok, Nevin, 2006)

Yeşil tepsi maşallah,
Sen benimsin inşallah,
Anamın gelini yok,
Sen olursun inşallah (Elitok, Nevin, 2006)

Bahçalarda enginar,
Enginarın rengi var,
Ben yârımı tanırım,
Yanağında beni var (Elitok, Nevin, 2006)

Bahçadaki gülümsün,
Ötmeyen bülbülümsün,
Kara sevda üzünden,
Benim güzel ömrümsün (Elitok, Nevin, 2006)

Bahça bağa girmişem,
Özüne gül dermişem,
Yedi gardaş ne lazım,
Yârımı beyenmişem (Elitok, Nevin, 2006)

Baharın güli gibi,
Gezerim deli gibi,
Senden bir kohu gelüdi,
Muş'un lalesi gibi (Elitok, Nevin, 2006)

Bah almanın hasına,
Al düşmüş arhasına,
Yârim suya gidende,
Vuruldum arhasına (Elitok, Nevin, 2006)

Bacası dört köşeli,
İçi mermer döşeli,
Karlara gibi eridim,
Ben bu aşka düşeli (Elitok, Nevin, 2006)

Atlı geliyor atlı,
Önünde bir tepsi tatlı,
Ben yârime doymadım,
Yârim ondan da tatlı (Elitok, Nevin, 2006)

Askerler bölük bölük,
İçinde var düğünlük,
Mevlam bunu bana yaz,
O yâr tam da ömürlük (Elitok, Nevin, 2006)

Altun üzükle taharsın,
Bana hava atarsın,
O nazik bahışınla,
Yüregimi yaharsın (Elitok, Nevin, 2006)

Altı altı, otuz altı,
Burası körpi altı,
Metin düştü bayıldı,
Yâri öptü ayıldı (Elitok, Nevin, 2006)

Alma attım denize,
Geliyor üze üze,
Selam edin reise,
Kızını versin bize (Elitok, Nevin, 2006)

Al hançeri vur kalbime,
Kalbim kana bulansın,
Fazla derine inme,
Çünkü orda sen varsın (Elitok, Nevin, 2006)

Adımdır Gonca,
Soyadım Yonca,
Beni unutma,
Ömrün boyunca (Elitok, Nevin, 2006)

Kıza dedim ismin ne
Açılmamış gül dedi
Güller tez solar dedim
Gülerek aptal dedi
Bir öpücük ver dedim
Askere yasah dedi (Elitok, Nevin, 2006)

Ezem ezeden oğlan,
Bıyık bezeden oğlan,
İğnenin deliğinden,
Kıza göz eden oğlan (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)16.

Sene dağlar,
Senet versene dağlar,
Tutayım yar elinden,
Çıkaydım sene dağlar (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Enterim biçim biçim
Ölürüm senin için
Âlem bana düşmandır

Seni sevdiğim için (Elitok, Nevin, 2006)

¹⁶ Hüsametdin Subaşı-Ezem Ezeden Oğlan-Van yöresinde de okunur.

Sarı kordelem sarı,
Dağlara saldım yarı,
Dağlar kurbanın olam,
Tez gönder nazlı yarı (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Kara kazanlar,
Kara yazı yazanlar,
Cennet yüzü görmesin,
Aramızı bozanlar. (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu; Sevdaya kötülük edenlere söylenir.

Mektup yazdım yaz idi,
Etrafım kiraz idi,
Daha çok yazacaktım,
Mürekkeğim az idi (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Yâda¹⁷ kaldı,
Gemim deryada idi,
Öldüğüme yanmirem,
Nazlı yar yada kaldı (KK: Bedrettin Kemaloğlu)
Karşı dağdan gar¹⁸ getir,
Mendiline goy getir,
Mendilin ter qoxuyur¹⁹,
Altın tasa goy getir (KK: Bedrettin Kemaloğlu)

Gederim ben de ben de,
Bir hayvam²⁰ kaldı sende,
Hayva gibi saraldım,
Din iman yox mu sende (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

¹⁷ Hatırda.

¹⁸ Kar.

¹⁹ Kokuyor.

²⁰ Ayva.

Dur yerinde hanım,
Dur yerinde,
Zerbabî²¹ kemeri var belinde,
Var belinde hanım,
Var belinde (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu)

Yağan yağmur olsun,
Goy kar olmasın,
Ölen elden olsun,
Goy yar olmasın (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu)

Uzun çubuk uzadem,
Uzun yolun gözedem,
Eşim yok ahabım çok,
Seni kime benzedim (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu).

Karanfil eker misin?
Bal ile şeker misin?
Dünyada yaktın beni,
Ahrette çeker misin (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu)²²

Mendilim belek belek²³,
Etrafı çarkı felek,
Men dedim murad alem²⁴,
Koymadı kahpe felek (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu).

Pınar başında durma,
Pınarı bulandırma,
Senin yârin burda yox,
Gözlerin dolandırma (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu)

Karşıda duran oğlan,
Şapkayı vuran oğlan,
Meni sene vermezler,
Bu sevdadan keç oğlan (KK: Hadice (Münevver) Kemalöğlu)

Uzun uzun gamışlar,
Ucunu boyamışlar,
Kömür gözlü yârimi,
Asgere yollamışlar (KK: Ümmiye Doğan)

İğne saçtım ketene²⁵,
Elim battı dikene,
Ah iğne sancı tutsun,
Yarime göz dikene (KK: Ümmiye Doğan)

Hastayam nar isterem,
Döşeyi dar isterem,
Dar döşeyin içinde,
İnce bir yar isterem (KK: Ümmiye Doğan)

²¹ Altın Kemer.

²² Yöre: Bayburt, Kaynak Kişi: Necmi Şahin,
Derleyen: Nida Tüfekçi, Notaya Alan: Nida Tüfekçi

²³ Kat kat ve iç tarafı farklı renklerde nokta nokta;
kundak, çocuk bezi. beşiğe konulan yatak.

²⁴ Alayım.

²⁵ Keten (Latince Linum), Ketengiller
familyasından, Haziran-Ağustos ayları arasında
ipek gibi, mavimsi veya sarı renkli çiçekler açan bir
bitkidir.

Galadan²⁶ indim düze,
Su bağladı nergize,
Yedi yıl hizmet ettim,
Bir ala gözlü kıza (KK: Ümmiye Doğan)

Koyunu koyun gelsin,
Derisin soyun gelsin,
.....
Yarimi koyun gelsin (KK: Ümmiye Doğan)
A kara kız kara kız,
Saçlarını tara kız,
Gönlüm uçtu yuvadan,
Perçeminde ara kız (Elitok, Nevin, 2006).

Ah benim hindi gönlüm,
Tepeden indi gönlüm,
Değme güle konmazken,
Dikene kondu gönlüm (Elitok, Nevin, 2006)

Al almanı dördünü,
Sev igidin merdini,
Seveceksen güzel sev,
Çekme çirkin derdini (Elitok, Nevin, 2006)

Ah le yaman oğlane
Canım kurban oğlane
Oğlen getti gelmedi
Sarılmadı bu cane (Elitok, Nevin, 2006)

²⁶ Kale.

Halk mahnısı eşliğinde;

Tarla tumbu zeyerek²⁷,
Zeyreğe su gerek,
Senin gibi güzele,
Menim gibi yar gerek (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Martinim²⁸ omuzumda
Gezerim bacaları,
Severim güzelleri,
Darılır kocaları (KK: Hadice (Münevver) Kemaloğlu)²⁹

Martinim³⁰ allı pullı,
Men almam duli mulı,
Alırsam kız alırım,
Memeleri kokuli (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)³¹.

5. Sevdiği birini kaybetmenin verdiği acı:

Karşıda kuş oturur.
Kuş, kuşa yem götürür.
Bıldır³² ki şen gönlümde,
Bu yıl baykuş oturur (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

²⁷ Bezir yağı çıkaran araç; "Bezir" veya "Zeyerek" olarak bilinen susam yakacak olarak kullanılan çıra.

²⁸ Amerikan silah şirketi Lockheed Martin.

²⁹ Erzurum-Muharrem Akkuş-Yücel Paşmakçı

³⁰ Eski doldurmalı tüfek

³¹ Tercan, 1959-60, Erzurum ağzıyla

³² Geçen yıl.

Gel gidek baş bulağa³³,
Suyu sarhoş bulağa,
Bir sen de, bir de ben,
Dökülsün yaş bulağa (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)³⁴.

İnekler sağılанда,
Sağılıp soğulanda³⁵,
Anam beni arasın,
Kız gelin yığılанда (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)³⁶.

Araya dağlar,
Geçifti³⁷ araya dağlar,
El çekmişem Zöhre gibi yardan,
Yetişsin çaraya Şahmerdan (KK: Hadice
(Münevver) Kemaloğlu)³⁸.

Süt içtim dilim yandı,
Töküldü³⁹ kilim yandı,
Meramım kime deyim,
Evimde gülüm yandı (KK: Ümmiye Doğan)

Bir at bindim başı yok,
Bir çay geçtim taşı yok,
Burda bir gelin ölmüş,
Yanında kardaşı yok (KK: Ümmiye Doğan)

³³ Çeşme.

³⁴ Bitlisli İbrahim'in kızı İnayet anası ölende

³⁵ Sütü kesilmek.

³⁶ Tutaklı Paşa'nın kızı anasına; Toplanınca.

³⁷ Girmiş.

³⁸ Zöhre'nin oğlu, Merziye'nin babası, eşi Zöhre için söylüyor.

³⁹ Döküldü.

Kar daşı,
Karlı dağdan kar daşı,
Hasta gönlü nar ister,
Benim gönlüm kardaşı (Elitok, Nevin, 2006).

Bir üzdü,
Bir çalkalandı bir üzdü,
Üzün koy üzüm üste,
Koy desinler bir üzdü (KK: Bedrettin Kemaloğlu)

Çengele,
Duman gele çengele,
Ben feleğe neyledim,
Saldı beni çengele (Elitok, Nevin, 2006)

6. Yoksulluk:

Düşen ağlar,
At binip düşen ağlar,
Zenginin ne vejine⁴⁰,
Yoksula düşen ağlar (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Güven gez,
Çık dağlara güven gez,
Ne oğula bel bağla,
Ne devlete güven gez (KK: Bedrettin Kemaloğlu)

⁴⁰ Umuruna.

Deme⁴¹ gel,
Sohbete gel deme gel,
Dert bilene de gelsin,
Dert bilmeze deme⁴², gel (KK: Bedrettin
Kemaloğlu)

Kismetse gelir,
Yekten, Yemen'den gelir,
Kismet değilse,
Ne gelir elden (KK: Ümmiye Doğan)

Bu yazı yazı değil,
Elim terazi değil,
Mevlam bir yazı yazdı,
Hiç gönlüm razı değil (KK: Ümmiye Doğan)

Gökte uçan kuşa bak,
Kanadı sinmiş bak,
Ellere yaz geldi,
Bana gelen kışa bak (KK: Ümmiye Doğan)

Kaleden indim ancak,
Başımda yeşil sancak,
Ne gelin oldum ne de kız,
Odlarda⁴³ yandım ancak (KK: Ümmiye Doğan)

**7. Kaderine rıza: Kaderine razıdır ve
sorgulamaz da çoğu zaman;**

⁴¹ Sohbet.

⁴² Söyleme, konuşma (Olumsuzluk fiili).

⁴³ Ateş.

Gar⁴⁴, gamışa⁴⁵,
Yol gider gar, gamışa,
Yüz min alkış neylesin,
Bir felek gargamışa (KK: Ümmiye Doğan)⁴⁶.

Sabahtan ezana bak,
Kabrimi kazana bak,
Azrail'in ne suçu,
Defteri yazana bak (KK: Ümmiye Doğan)

Al mendilim sende kalsın,
Sakla koynunda kalsın,
Men Murad almadım,
Bari mendilim alsın (KK: Ümmiye Doğan)

Aşam dedim,
Aşam ulaşam dedim,
Senin üzünden oğul,
Çingeneye paşam dedim (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Dert ekerem,
Özüme dert ekerem,
Öküzüm ham, çiftim polat,
Özüme⁴⁷ dert ekerem (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

**8. Dostluk: Dostluk ise karşılık
beklenmeden yapılan ve paylaşılan
hayatın tamamıdır;**

⁴⁴ Kar.

⁴⁵ Kamış.

⁴⁶ Bedduaya uğramış.

⁴⁷ Kendime.

Neden yana,

Çekilir neden yana,

Yaxşı⁴⁸ dost yaman günü⁴⁹,

Çekilir neden yana (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Daş birer birer,

Axıttım gözümden yaş birer birer,

Elin sitem sözü, feleğin sözü,

Vurdu her taraftan daş birer birer (KK: Hadice
(Münevver) Kemaloğlu)

Men seni el⁵⁰ bilirdim,

Başına tel bilirdim,

Yüce dağlar başında,

Solmaz gül bilirdim (KK: Ümmiye Doğan)

Gel gidek belesine⁵¹,

Garipler mahlesine,

Burda bir garip ölmüş,

Gelin gidek yasına (KK: Ümmiye Doğan)

9. Evlat: Ama evladının başına bela gelsin istemez;

Esen yeller,

Kararımı kesen yeller,

Açam koynuma dolsun,

Yavruma esen yeller (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

10. Çile: Çilesi de kendisine aittir;

Yaralarım oyuldu,

Kabuk verdi soyuldu,

Eski yaram üstüne,

Teze⁵² yara koyuldu (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Yandı canım,

Su içtim yandı canım,

Desem el kınar beni,

Demesem yandı canım (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Ağlarım ağlar gibi,

Derdim var dağlar gibi,

Gazel oldum döküldüm,

Virane bağlar gibi (KK: Ümmiye Doğan)

Mezarım uca koyun,

Ucundan uca koyun,

Men ölürsem sağ yanımdan,

Yıkılmaz baca koyun (KK: Ümmiye Doğan)

Giderim dur diyen yox,

Kebap oldum yiyen yox,

Ayrılık gömleğini,

Benden ayrı giyen yox (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

⁴⁸ İyi.

⁴⁹ Kötü gün

⁵⁰ Yabancı.

⁵¹ Böylesine.

⁵² Yeni.

Yazı gam men⁵³,
Kışı möhlet⁵⁴, yazı gam men,
Men olum sene gurban,
Sen ölme yazıgam⁵⁵ men (KK: Bedrettin
Kemaloğlu)

Baxtı⁵⁶ kara,
Bağmanı⁵⁷ yox baxtı kara,
Men feleğe neynedim,
Felek bana baxtı kara (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Bala derdi,
.....
Çekilir elin derdi,
Çekilmez bala derdi (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

Bilmiren hasını diyim,
Oxuyum (okuyum) Yasin'i diyim,
Derdim çok, ben yalnız,
Bilmirem hasını diyim (KK: Ümmiye Doğan)

Yatirem⁵⁸ yanıma ağrıyır⁵⁹,
Gahirem⁶⁰ canım ağrıyır,
Yar hetrime düşende,
Var endamım⁶¹ ağrıyır (KK: Ümmiye Doğan)

⁵³ Benim yazım gam.

⁵⁴ Zaman.

⁵⁵ Yazıgım ben.

⁵⁶ Baktı.

⁵⁷ Bahçıvan.

⁵⁸ Yatıyorum.

⁵⁹ Ağrıyor.

⁶⁰ Kalkıyorum.

Öldüm ağlamaktan,
Bağa su bağlamaktan,
Bağda yaprak kalmadı,
Yarama bağlamaktan (KK: Ümmiye Doğan)

Kale kaleye karşı,
Kalenin dibi çarşı,
Sen otur bir gölgeye,
Ben yanam güne karşı (KK: Ümmiye Doğan)

Yaram sızlar, yaram sızlar,
Ok değmiş yaram sızlar,
Yaralının halinden,
Ne bilsin yara sızlar (KK: Ümmiye Doğan)

Ninni söylerken;

Nenni dedim uyusun,
Uyusunda büyüsün,
Menim sevgili yavrum,
Tıpış tıpış yürüsün (KK: Ümmiye Doğan)

11. Ahlak, namus: Ahlak ise ar, namus, iffet ve hayâ ile bir bütündür;

Ardan utanır,
Arlı ardan utanır,
Arsızın arı yoktur,
Arsız neden utanır (KK: Hadice (Münevver)
Kemaloğlu)

⁶¹ Bütün vücudum.

Şorağın⁶² düzüne eksen bir bostan,
Bostanı bostan olmaz, tağı tağ⁶³ olmaz,
Gayretsiz arvada versen yüz inek,
Ayranı ayran olmaz, yağı yağ olmaz (KK:
Hadice (Münevver) Kemalolu)

12. Vatan, sıla hasreti:

Gögde gögerçin ağlar
Havada Laçın ağlar
Vatan yadıma düşende
Basımda saçım ağlar (Yüzbey, 3/7 Fall 2008).

Garangus gahmıs, nedem
Bağdadi asmıs, nedem
Biz vatannan ayrulduh
Gismetmiz yohmus, nedem (Yüzbey, 3/7 Fall
2008).

Armut dalda dal yerde
Bülbül ötmez her yerde
Felek vurdi ayirdi
Her birimiz bi yerde (Yüzbey, 3/7 Fall
2008).

⁶² Ot bitmez yer.

⁶³ Kavun, karpuz, salatalık gibi bitkilerdeki dal.

Verilen bu örnekler ilk defa derlenmiştir. Bu mânilerden bazıları kulağa aşina gelmektedir. Ancak Türk milleti geniş bir coğrafyaya yayıldığı için farklı yerlerde farklı şekilde tezahür edebilir.

SONUÇ

Türk Edebiyatının temel nazım şekillerinden bir olan mâni/bayatı dün olduğu gibi bugün de edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Türk dünyasının bütün bölgelerinde mâni örneklerine farklı adlar ve şekillerde rastlanmaktadır. Terekeme-Karapapak Türkleri de diğer Türk boyları gibi bahsedilen nazım şekilleriyle çok sayıda örnekler vermiştir. Çalışmamızdaki örnekler Terekeme-Karapapak Türklerinin var olan geleneği devam ettirdiğini göstermektedir. Bu gelenekte Terekeme-Karapapak Türklerinin düşünce yapısını, beğenisini, sevdalarını, özlemlerini, dertlerini, ortak duygu ve davranışların yansıtılmasını, yörenin kültürüne ait gelenek göreneğin izlerinin sergilendiğini görüyoruz. Türk boylarının kültürel değişimi ve gelişimi ile ilgili yapılacak çalışmalarda sistematik bakış açısıyla bir inceleme ve tahlil yapılması gerekmektedir. Terekeme-Karapapak Türklerinin mâni/bayatı geleneğini inceleyen bu çalışma bu alandaki eksikliği kısmen dolduracaktır.

KAYNAKÇA

Abhazlar. (1981) İnönü Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 75.

Akçora, Ergünöz. (1996) Rusya'nın Kafkasya Siyaseti ve Geçmişten Günümüze Çeçenler, İstanbul.

Akdağ, Mustafa. (1975) Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgaları, Celali İsyanları, Ankara.

Akkuş, Muzaffer. (2004) "a/e Seslenme Edatının İşlevleri Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Türk Dili Kurultayı. (20-26 Eylül 2004) Bildirileri I, TDK, Ankara.

Akpınar, Yavuz. (1994) "Nügari Mir Hamza", Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, s. 465-467.

- Aksan, Doğan. (1995) Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara.
- Alatlı, Alev. (2005) Dünya Nöbeti, İstanbul.
- Alışık, Gülşen Seyhan. (2005) Görkemli Âlim Muharrem Ergin Beğ (1923 Gögye-6 Ocak1995 İstanbul), Prof. Dr. Muharrem Ergin'e, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: 4, Aralık, s. 10-25,
- Altaş, Hanifi. (2005) Telafer Yahut Babil'in Son Sürgünleri! , Türk Dirlik, 4 Eylül.
- Alyılmaz, Semra. (2003) Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar, Ankara.
- Andrews, Peter Alford. (1992) Türkiye'de Etnik Gruplar, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, ANT Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Ensar. (1995) Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri, Ankara.
- Aslan, Kıyas. (1994) Ahıska Türkleri, Ankara.
- Aşıkpaşaoğlu. (1949) Tevarih-i Al-i Osman, Atsız Neşri, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan. (1997) Türklerin Tarihi, 1. 2. 4. 5. Kitap, İstanbul.
- Aydın, Mustafa. (2005) Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar, Gökkuşbu Yayınıılık, İstanbul.
- Aydoğ, Orhan. (1998) Karapapaklar, Seminerler Çalışması, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malatya.
- Baddaley, John F. (1996) Rusların Kafkasyayı İşgali ve Şeyh Şamil, İstanbul.
- Bala, Mirza. (1993) "Çerkezler", İslam Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, s. 375.
- Bala, Mirza. (1967) "Karapapak", İslam Ansiklopedisi, M. E. B. Yay. , Cilt: 6, İstanbul, s. 339.
- Bala, Mirza. Kumuklar, İslam Ansiklopedisi, Cilt: VI, s. 986.
- Başgöz, İlhan. (2003) Yunus Emre I, Cumhuriyet Gazetesi yayını, İstanbul.
- Batmanova, İ. A. (1940) Grammatika Kirgizskogo Yazika (Kırgız Dili Grameri) III, Frunze.
- Bayram, İbrahim. (1976) Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağzı, Atatürk Üniv, Lisans Tezi, Erzurum.
- Berkok, İsmail. (1981) Tarihte Kafkasya, İstanbul.
- Binbaşı Nazmi. (1334) Kafkasya ve Türkistan, İstanbul.

- Caferoğlu, Ahmet. (1958) "Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, s. 1-11.
- Caferoğlu, Ahmet. (1995) Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları: 62, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet. (1983) Kafkasya Türkleri, Ankara, s. 55-56.
- Caferoğlu, Ahmet. (1983-1988) Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet-Yücel, Tahsin. (1976) "İran'da Türkler", TDEK, Ankara. .
- Caferoğlu, Ahmet-Yücel, Talip. (1976) "Karapapaklar", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara.
- Celilov, Ağasıoğlu Feridun. (2004) Azerbaycan Dilinin Morfonologiyası, Bakı, 1988, çev. Mehmet Göçmez, Azerbaycan Dilinin Ses ve Şekil Bilgisi, G. Ü. Kırşehir Fen-Ed. Fak. TDE Bölümü Bitirme Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya, Kırşehir.
- Cemşidov, Şamil. (1990) Kitab-ı Dede Korkut, Ankara.
- Çekiç, Hulusi. (1976) Karşılaştırmalı Atasözleri, Kalite Matbaası, Ankara.
- Çelebioğlu, Amil. (1995) Türk Ninniler Hazinesi, İstanbul.
- Çetinkaya, Nihat. () Kızılbaş Türkler, İstanbul, 2005.
- Çıldır Âşık Sempozyumu. (2000) Ankara.
- Dalkıran, Sayın. (1997) İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul.
- Daşdemir, Muharrem. (2009) "Terekeme/Karapapak Ağızlarındaki İkili Biçimler ve Bunların Etnik Kökenle İlişkisi", [Bildiri] II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalışmayı, (Mayıs), Kars.
- David MARSHALL LANG. (1997) Gürcüler, İstanbul.
- Demir, Ali Faik. (2003) Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Demir, Ali Faruk. (1996) "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri", Değişen Dünya ve Türkiye, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul.
- Demirtaş, Ahmet. (2009) "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskanları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, Sayı, 41, Erzurum.
- Derleme SÖZLÜĞÜ. (1993) C. I-XII, TDK Yayınları, Ankara.

- Devellioğlu, Ferit. (1993) Osmanlıca Sözlük, İstanbul.
- Devlet, Nadir. (1996) "Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü", Yeni Forum, Mayıs, s. 7.
- Dündar, Selahattin-Çetinkaya, Haydar. (2004) Terekemeler (Karapapak Türkleri), . (El Kitabı), Eylül.
- Ebülfez Elçibey, Fars Şovenizmi, Çev. : Cavit Veliev, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=41.
- Ebülgazi BAHADIR HAN. Şecer-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü, Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Efendioğlu, Süleyman. (2006) Cümle Menşeli Edatlar, Prepositions Originated From Sentence, A. Ü. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 31, Erzurum, 193-207.
- Efendioğlu, Süleyman. (2009) Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume, 4/3, Spring, s. 808-809.
- Efendiyev, Paşa. (1981) Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
- Elitok, Nevin. (2006) Muş İlinden Derlenen Mâniler Üzerine Bir İnceleme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ercilasun, A. Bican. (1983) Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (1987) Irak Türklerinin Dil ve Edebiyatı, Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri.
- Erel, Şerafettin. (1961) Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul.
- Ergin, Muharrem. (1993) Türk Dil Bilgisi, İstanbul.
- Ergun, Metin. (1997) Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar, Milli Folklor, Sayı: 35, Güz, s. 10-16.
- Erkan, Aydın Osman. (1999) Tarih Boyunca Kafkasya, İstanbul, Haziran.
- Eröz, Mehmet. (1990) Türkiye’de Alevilik Bektaşılık, Ankara.
- Eyüpoğlu, İsmet Zek. (1987) Şeyh Bedreddin ve Varidat, İstanbul.
- Fanina, W. Halle. (1997) Kafkasya Üzerine, Kafkasya Yazıları, Çev: Ali Çurey, İstanbul.
- Fırlalı, E. R. (1989) Türkiye’de Alevilik Bektaşılık, Ankara.

- Göçmez, Mehmet. (2004) Azerbaycan Dilinin Ses ve Şekil Bilgisi (Feridun Ağasıoğlu Celil: Azerbaycan Dilinin Morfologiyası), G. Ü. Kırşehir Fen-Ed. Fak. TDE Bölümü Bitirme Tezi.
- Gökalp, Ziya. (2003) Türkçülüğün Esasları, İstanbul.
- Gökçe, Cemal. (1979) Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, cilt: 6, s. 789.
- Gömeç, Saadettin. (1999) Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara.
- Grigorianz, Alexandre. (2000) Kafkasya Halkları, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Gürsoy, Cevat. (1984) Volga, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XXXIII, s. 319.
- Habiçoğlu, Bedri. (1993) Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, İstanbul.
- Hacılar, Valah. (2001) Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde, Tiflis.
- Hacılar, Valeh. (1992) Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında), Tiflis.
- Hacılar, Valeh. (1999) Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağıl Deyimleri, Bakü.
- Hekimoğlu, M. İ. (1997) Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları, Bakü.
- Hızal, Ahmet Hazer. (1961) Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası, Orkun Yayınları, Ankara.
- Huart, CL. (1993)"Haydar", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, V, 387.
- İbrahimov, M. R. A. (1996) "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılında Etnodemografik Problemler", Yeni Forum, Mart, s. 33.
- İlhan, Suat. (1999) Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği, Ankara.
- Joseph Von Hammer. (1990) Osmanlı Tarihi, Çeviren: Mehmed Ata-Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, İstanbul.
- Kafkasya. (1985) Yeni Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İstanbul, s. 1620.
- Kaflı, Kadircan. (1942) Şimali Kafkasya, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar. (2001) "Gürcistan Kültüründen Manzaralar", Yeni Düşünce, 3-9 Ağustos, Sayı: 2001/31, s. 26-30.

Kalafat, Yaşar. (2006) Türk Mistik Kültüründe "Er" veya Halk Kültürümüzde "Er Tiplemesi", VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Türk Halk Kültüründe Gelenek, Görenek ve İnançlar/Traditions, Customs and Beliefs in Turkish Folk Culture, 9. Oturum-Session 9, 30. 06. 2006 Cuma.

Kamacı, Ersoy. (1992) Çerkes Tarihi (Abazalar, Adigeler, Ubıhlar, Çeçenler, Dağıstanlılar, Asetinler, Karaçaylar, Balkarlar, Lazlar, Gürcüler), Eylül.

Kantarcı, Hakan. (2005) "Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları ve Güç Mücadelelerinin Türkiye'ye Etkileri, 2023 Dergisi, Sayı: 53, Eylül, s. 34.

Karakhi, Muhammed Tahir. (1987) Kafkas Mücahidi İmam Şamilin Gazavatı, çev. T. Cemal Kutlu, İstanbul.

Karaman, Erdal. (2007) Azerbaycan Ağzları Üzerine Bir Deneme, Journal of Qafqaz University, s. Number 20, s. 98, 99.

Karamanlı, M. Hüsamettin. (1996) "Gürcistan", DİA, C. XIV, İstanbul, s. 310.

Türkoğlu, İsmail. (2005) Karapapaklar, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXIV, s. 470.

Karini, Jahangir. (2009) Erdebil İli Ağzları, Doktora Tezi, Ankara.

Kaşıkcı, Nihat - YILMAZ, Hasan. (1999) Aras'tan Volga'ya Kafkaslar-Ülkeler-İz Bırakanlar, TÜRKHAR, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, Ankara.

Kavaklıçeme, Hüsna. (2010) Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin), Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Kemaloğlu, Muhammet. (2012) Terekeme –Karapapak Türkleri Ağzına Ait Sözcüklerden Örnekler-Muş-Bulanık Çevresi, TÜRKİYAT MECMUASI, CILT 22, Sayı: 1, s. 61-97.

Kemaloğlu, Muhammet. (2011) Terekeme-Karapapak Türklerinde Dualar. (Alkışlar) ve Beddualar. (Kargışlar), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Spring/Bahar - Issue/Sayı 26, s. 80-97.

Kemaloğlu, Muhammet. (2006) "Kafkasya'ya Bakışımız ve Ermeniler (I. Bölüm)", Kalgay Dergisi, Yıl: 11 Sayı: 41, Temmuz-Ağustos-Eylül.

Kemaloğlu, Muhammet. (2006) "Kafkasya'ya Bakışımız ve Ermeniler (II. Bölüm)", Kalgay Dergisi, Yıl: 11 Sayı: 42, Ekim-Kasım-Aralık.

Kemaloğlu, Şeyda-Muhammet. (2007) Elçibey'in Düşünceleri ve Kanun Devleti, Ankara.

- Kırzioğlu, M. Fahreddin. (1972) Dede Korkut Oğuznâmeleri Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış-Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları), Erzurum.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1997) "Çıldırli Âşık Şenlik'te Vatan ve Millet Duyguları", Âşık Senlik Sempozyumu Bildirileri, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1970) "Ahıska Bölgesi ve Türklük", Türk Kültürü, Sayı: 87, s. 203-206
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1968) "Cenûbî Garbî Kafkas Cumhuriyeti", Türk Kültürü, Sayı: 72, Ekim, s. 958-959.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (2008) Çıldır Köyleri Seyahat Notları-I, Bizim Ahıska Üç Aylık Kültür Dergisi, Sayı: 9, Yıl: 4, Kış.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (2009) Çıldır Köyleri Seyahat Notları-II, Bizim Ahıska Üç Aylık Kültür Dergisi, Sayı: 13, Yıl: 5, Kış.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1972) Karapapaklar: Borçalı-Kazak-Uruğunun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış; Atatürk Üniversitesi Yay, Erzurum.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1953) Kars Tarihi, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1995) Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapap'lar da Çağımızın da İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği, Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1993) Osmanlıların Kafkasya Elleri Fethi. (1451-1590)Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1992) Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara.
- Koç, Aylin. Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s28/koc.pdf>.
- Kosok, Pşimaho. (1960) Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar, Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- Köktekin, Kâzım. (2007) Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 33, Erzurum **2007**, s. 1-9
- Köstüklü, Nur. (1991) Yakınçağın Başından Günümüze Ortadoğu Ülkelerinin Anadolu'ya Yönelik Politikaları, Türk Kültürü, Sayı: 336, Yıl, XXIX, Nisan, s. 221.
- Kurat, A. Nimet. (1992) Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara.
- Kutalmış, Orhan Gündül. (2003) Türkçe İnsan Adları ve Anlam-Kökenleri, İstanbul.

- Kutlu, Tarık Cemal. (1993) Çeçenler, Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler, İstanbul.
- Kütükoğlu, Bekir. (1993) Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul.
- Leonti, Lyulye. (2003) Tarihi Etnografik Makaleler, 1857-1862-1866, Çev: Papşu Murat, Çerkesya, Çiviyazıları, İstanbul.
- Mansur, Şamil. (1995) Çeçenler, Sam Yayınları, Ankara.
- Melikoff, İrene. (2004) Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, İstanbul.
- Memmedli Ş. B. (2003) Azərbaycan Ədəbiyyatının Borçalı Qolu (1920-ci ilə Qədər) Monoqrafiya. Tbilisi: Kolori.
- Memmedli Şüreddin. (1991) Paralanmış Borçalı veya 1918 Yılı Ermenistan-Gürcistan Muharebesinin Acı Neticesi, Azərneşr Yay, Bakü.
- Memmedov, Nadir. (1993) Azərbaycan'da Yer Adları, Bakü.
- Merçil, Erdoğan. (2003) Gürcistan Tarihi-Eski Çağlardan 1212'ye kadar-, Ankara.
- Metcunatuka, İzzet. (1330) Kafkas Tarihi, İstanbul, Hürriyet Matbaası.
- Mirahmedov, Eziz. Edebiyatşünaslıq Ensiklopedik Lüğeti. Bakı: Neşriyyat
- Mumtaz, Salman. (1984) "Bayat" Kəlməsi Haqqında Qeydlər, RƏF, arx. -38, Q-32/570. Az-f. m. P.
- Mumtaz, Salman. Azərbaycan Bayatlarından Yetişən Ozan, Alim, Şair Və Saz Aşıqları. RƏİ, arx. -38, Q-8/183.
- Mütercimler, Erol. (2006) Geleceği Yönetmek/Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta, İstanbul.
- Namıtok, Aytek. (2003) Çerkeslerin Kökeni I, Çev: Aysel Çeviker, KAF-DAV Yayınları, Ankara.
- Naskali, Emine Gürsoy - Duranlı, Muvaffak. (1999) Altay Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Okatlı, Suzan. (2006) Anadolu Ağızlarında Ki Bağlama Edatı İle Kurulan Yardımcı Cümleler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21 Yıl: /2, s. 453-465.
- Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkidleri, İstanbul, 2000.
- Ostrogorsky, Georg. (1981) Bizans Devleti Tarihi, Çev. F. Işıltan, Ankara.

- Ögel, Bahaeddin. (1984) İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara.
- Ölmez, Zuhale Kargı. (2002) Meninski'nin Sözlüğündeki "Tartarca" Sözcükler, Cilt: 15, Ankara, dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12&sayi_id=843-s. 67.
- Özbay, Özdemir. (1995) Düünden Bugüne Kuzey Kafkasya, Ankara.
- Özey, Ramazan. (1996) Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul.
- Özkan, Nevzat. (2003) Türk Dilinin Yurtları.
- Öztürk, Mustafa. (2003) Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi, Genelkurmay ATASE-Sekizinci Askeri Tarih Semineri I, Ankara.
- Ramazan, Musa. (1997) Bir Kafkas Göçmeninin Anıları, İstanbul.
- Saray, Mehmet. (1988) Kafkasya Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi, Kafkas Araştırmaları I, İstanbul.
- Sarıkaya, Mahmut. (2001) Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman Ve Şimdiki Zaman Çekimleri İle Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri, TÜBAR-X-Azerbaycan Türkçesi.
- Sarıkaya, Mahmut. (1998) Güney Azerbaycan Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- Sarıkaya, Mahmut. (2009) Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu Ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine, TÜBAR-XXV-Bahar, s, 146.
- Sarıkaya, Mahmut-SEYFEL, Mahmut. (2004) Kırşehir Abdal/Teber Dili Ve Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan Gizli Dilleriyle İlgisi, TÜBAR-XV-Bahar, 244.
- Saydam, Abdullah. (1993) Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye, KTÜ, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon.
- Sevinç, Necdet. (2009) Türkiye'nin Türklük'le İlgisi Kesiliyor, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 272, Ağustos, s. 46.
- Seyidov, Mirali. (1989) Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken, Bakü.
- Streck, M. (1967) "Kaf Dağı", İslam Ansiklopedisi, Cilt: VI, İstanbul, s. 59-61.
- Sümer, Faruk. (1976) Safevi Devletinin Kuruluşu, Ankara.
- Şahin, Murat. (2001) "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", Avrasya Etüdleri, TİKA Yay. , Yaz, No. 19, ss. 33-35.
- Şapolyo, Enver Behnan. (1964) Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul.

- Şiraliyev, M. (1962) Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları, Bakü.
- Tanyu, Hikmet. Türklerin Dini Tarihi, Türk Kültür Yayını, İstanbul, tarihsiz.
- Tavkul, Ufuk. (2002) "Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları", Yeni Türkiye Yay. , Ankara.
- Tavkul, Ufuk. (2002) Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Tavkul, Ufuk. (1993) Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür, İstanbul.
- Terim, Şerafettin. (1976) Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumu, İstanbul.
- Tişkov, V. A. , Fillipova, E. İ. (2000) Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar, ASAM Yayınları, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi. (1933) Azerbaycan Etnografisine Dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Sayı: 150, s. 101-107; Sayı: 18, s. 247-253.
- Togan, Zeki Velidi. (1933) Azerbaycan Etnoğrafisi, II.
- Togan, Zeki Velidi. (1944) "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul, s. 94.
- Togan, Zeki Velidi. (1970) Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
- Uysal, İdris Nebi. (2010) Karaman İli Ağızlarının Ses Özellikleri Bakımından Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter.
- Ülke Raporu. (2001) Avrasya Dosyası, Sayı: 1, s. 1.
- Valehoğlu Hacılar, Fahri. (2009) Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları, Bizim Ahıska Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 14, Bahar.
- Yalçinkaya, Alâeddin, Kafkaslar'da "Türkî" Kavimler: Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adıgeler, Çeçenler. (2006). İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 9 Mayıs.
- Yegane, İsa. (1990) Karapapakların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış, Nogadey.
- Yeniaras, Orhan. (1994) Karapapak ve Terekemelerin Siyasî ve Kültürel Tarihine Giriş, İstanbul.
- Yılmaz, Salih. (2007) Karapapak. (Terekeme) Türkleri, Ankara.

Yolcu, Mehmet Ali. (2012) Azerbaycan Holavar Ve Sayacı Nağmelerinin Tür Özellikleri, İdil, Cilt 1, Sayı 1 / Volume 1, Number 1, s. 38-49.

Yüzbey, İrade. (2008) Ahıskalı Türkler ve Kültürleri, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.gizlitarikh.com/index.php?e=228>, "Kuzey Kafkasya'da İslamiyet",
http://www.yesevi.edu.tr/index.php?menu_id=75, Kazakça-Türkçe, Türkçe-Kazakça Sözlük;
<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFB0ED0AA5232E402F25881B305C3223FFK> Kazak Edebiyatı.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Kaynak: Bedrettin Kemaloğlu.

Kaynak: Hadice (Münevver)Kemaloğlu.

Kaynak: Ümmiye Doğan.